

2015. , 2016., 2017. , i 2018. godina. U knjizi se navodi da ova knjiga nije literarno djelo, već autentično svjedočenje o majci Hatidži i o drugim majkama koje su izgubile svoje sinove, braću, muževe i očeve.

Esnefa Smajlović – Muhić je istakla da je motivaciju za pisanje ovog važnog svjedočanstva o majci Hatidži i o drugim majkama dobila upravo na dženazi rahmetli Hatidže Mehmedović. Poznavala je dijelove nekog njenog životnog puta i onda se upustila u istraživanje i pisanje o ovoj izvanrednoj ženi. Autorica je hronološkim redom uspjela prikazati život majke Hatidže služeći se dokumentacijom Haškog tribunala i drugim izvorima i dokumentima koje je pronalazila u različitim formama. U sve ovo je uključeno i Hatidžino lično pripovijedanje ostvareno u dijalozima. Sve izjave do kojih je došla autorica su bile autentične. Autorica, Esnefa – Smajlović Muhić je porijeklom iz Srebrenice pa je samim time smatrala da će na taj način dati doprinos kako djelo majke Hatidže ne bi otišlo u zaborav.

U prvom poglavlju je prikazan život majke Hatidže, njeno bogato porijeklo, kuća u kojoj je odrasla, kult življenja u tadašnje vrijeme, gdje su bile prisutne istinske moralne vrijednosti koje je otac ostavljao djeci još od malih nogu i koje je prenio i na svoju Hatidžu.

U poglavlju *Djevojaštvo i udaja* opisuje se Hatidža, njen karakter, njene aktivnosti, odlasci u džamiju. Prikazani su običaji djevojaka u to vrijeme, odjeća, njihove bitne karakteristike, posebno stavljajući akcenat na Hatidžino djevojaštvo. Kao djevojka bila je izuzetno vrijedna, pomagala roditeljima u svakodnevnim poslovima i na žetvama kao i drugim poslovima. Opisana je kao povisoka djevojčica, pravilnih crta lica, duge kose i tamno zelenih očiju. Plijenila je svojom inteligencijom i razboritošću još u djevojačkim danima. Navodi se da je se Hatidža udala 11. decembra 1973. godine. U braku je dobila dvojicu sinova, sina Azmira koji je bio najstariji i sina Almira koji je bio tri godine mlađi. Navodi se da je Hatidža kao sve dobre majke bila brižna prema svojim sinovima. Hatidža je bila pažljiva osoba i uvijek je bila spremna pomoći drugima. Ubrzo su izgradili i svoj dom u Staroglavcima. Hatidža je ovako opisala prijeratni život svoje porodice: “ Do izbijanja rata u Bosni i Hercegovini u aprilu 1992. godine živjela sam mirno i skladno s mužem i dva prelijepa sina, Azmirom i Almirom – Lalom u selu Sućeska nadomak Srebrenice. Moj muž je radio u Domu kulture u Srebrenici, sinovi su išli u školu, a ja sam brinula o domaćinstvu. Gradili smo kuću u naselju Vidikovac u Srebrenici i brzo se preselili“.

Sljedeće poglavlje nam donosi informacije o početku agresije na Srebrenicu. Početkom **1992.** godine žene i djeca srpske nacionalnosti počeli su

bez objašnjenja napuštati grad. Srpsko muško stanovništvo upoznato sa planovima etničkog čišćenja svjesno je ostalo da ratuje. Neki Bošnjaci su napustili Srebrenicu u to vrijeme, a neki su ostali da ratuju i da se bore za svoju domovinu. Pucalo se na sve strane i većina porodica se povukla u šume. Počele su pljačke, obijanje stanova i odnošenje opljačkane robe. Krici bespomoćnih ljudi odjekivali su Srebrenicom, a nemoćni stanovnici Srebrenice gledali su s okolnih brda kako gore njihove kuće. Nekoliko desetina hiljada Bošnjaka je ubijeno. Prve dane okupacije i Hatidžina porodica je provodila u šumi. Očekivala se i glad na sve strane što je se i dogodilo. U proljeće **1992.** godine srpske snage na planini Tari u Strbiji i koti Zvijezda nadeleko od Srebrenice postavile su tešku artiljeriju, topove, tenkove, haubice. Ovim naoružanjem su tukli cjelokupno područje Srebreničke općine uz Drinu. Srebrenica je 21 dan bila okupirana od strane Srba. Komandant odbrane Naser Orić je 9. maja 1992. godine sa svojom grupom momaka osigurao kontrolu nad Srebrenicom. Od tada je u Srebrenici počela borba protiv neprijatelja ali i protiv gladi, bolesti, zaraza...Hatidža je svoju kuću u Vidikovcu ustupila prognanicima.

Godina **1993.** opisana kao jedno poglavlje u knjizi koje nam donosi podatke o tome da su općina Konjević Polje, Cerska i gornja sela postali ruševine. Tada je nastupila prava humanitarna katastrofa i do proljeća 1993. godine srušena su sva srebrenička sela. Humanitarni konvoji su podvrgavani tegobnim postupcima naplate za prelaz i drugim oblicima zlostavljanja i opstrukcija. Majka Hatidža kao i sve druge majke bila je jako zabrinuta tadašnjim stanjem u državi i pitala se „ *na šta će sve ovo izaći*“ i hoće li moći zaštititi svoju djecu. Danima je trajala evakuacija žena, djece i određenog broja starijih muškaraca iz Srebrenice za Tuzlu. Kamioni UNHCR- a su počeli prevoziti žene i djecu za Tuzlu. Humanitarna pomoć pod pratnjom UN-a počela je stizati u maju, junu i julu 1993. godine.

Poglavlje o **1994.** godini nam donosi Hatidžino kazivanje Bernisu Ademoviću u vezi s projektom koji nije realiziran. Opisan je razgovor oca Abdulaha sa sinovima Azmirom i Almirom. Stariji sin Azmir je iskazao želju da želi da ide na stražu sa ocem Abdulahom što je majci Hatidži teško palo, kao i ocu. Hatidža je ukazala sinu na činjenicu da se treba baviti drugim stvarima kao što su knjige i učenje, odvrćajući ga od te sulude ideje jer je još relativno mlad. Mislila je da sve to mladalačka zanesenost. Dosta ljudi je izgutilo u tom periodu. Karjem 1994. godine granatiranje i napadi srpske vojske na punktove UNPROFOR-a postali su sve intenzivniji.

Godine **1995.** sve je slutilo na najstravičniji događaj u historiji Bosne i Hercegovine. Hatidža u tom periodu je se nadala da će ih Međunarodna

zajednica uz Božiju pomoć zaštititi i na taj način je ohrabivala i svoje ukućane. Srebrenica je granatirana sa svih kota i Hatidži je se činilo da nema dijela iz kojeg se ne puca i ne granatira. Sve je bilo jezivo i strašno. Stigao je krvavi juli, mjesec koji će svim Srebreničanima i Podrinjcima obilježiti život zauvijek. Vojska bosanskih Srba počela je napad na Srebrenicu 6. jula 1995. godine operacijom koja je imala kodni naziv „*Krivaja*“. Napadi su trajali punih pet dana i Srebrenica je bila prepuštena sama sebi. Hatidža je preko radija saznala da je srpska vojska zauzela Srebrenicu. I sama neutješna ohrabivala je svoje sinove da će sve biti uredi i da se ne plaše. Tužnim očima prema kući koju su gradili napustiše svoje selo. Hatidža ih je tužno gledala i na najboljniji način se oprostila od njih. Stalno im je ponavljala „*da se ne odvajaju od oca*“, a od nje su se morali tada odvojiti jer su muškarci trebali da idu preko šume, a žene autobusima. U tim trenucima srce Hatidžino je podrhtavalo od straha. Pomilovala je svoje sinove po obrazima i rekla im: „*čuvajte se*“. Ispraćala je svoje sinove tada i ne znajući da ih ispraća u smrt. Pucnjava je odzvanjala na sve strane, tijela su bila raznesena granatama i vladao je opći kaos. Mladićevi četnici su pucali po ljudima koji su išli prema Potočarima. Majka Hatidža je nastavila svoj put prema Potočarima i svakog momenta se pitala: „*gdje li su njen?!*“. Užas je bio na svakom koraku, odvajali su djevojke i žene i odvodili ih u obližnje kuće i silovali. One koje su preživjele, same su posramljene govorile: „*bolje da su nas ubile*“, „*naši životi nisu više vrijedni*“. Lokve krvi su bile na sve strane. Nemoćne ljude u Potočarima spajali su strah i smrt. Hatidža je imala samo jedan cilj, stići na slobodnu teritoriju i pronaći svoju porodicu. Uzalud ih je tražila i preko mnogih se raspitivala, oni se nisu pojavili. Glasno je uzviknula kad su stigli u Dubrave: „*Hoćemo naše sinove, muževe, braću i očeve, gdje su?*“ Izmorena i iscrpljena čekala je danima svoje najmilije, ali oni nažalost nisu došli..Izgubljenje, uplašene, izdane od svijeta, bez svojih očeva, sinova, muževa, braće, žene su smještene na aerodromu Dubrave, gdje im je ukazana prva pomoć, a posle toga su razmještene u izbjegličke kampove.

Sljedeće godine, **1996.**, majke i žene dolaze na ideju da počinju sakupljati fotografije svojih nestalih, kako bi se započelo s njihovom evidencijom, pokrenuta je i akcija vezenja imena i prezimena na jastučićima. Hatidža je bila jedna od žena koja je među prvima podržala ovu inicijativu i sama je išla od kuće do kuće upoznavajući žene sa ovom idejom i tako je počela nova borba majke Hatidže za ponalaskom njenih nestalih i traženjem pravde. Te godine je registrovano i udruženje građana „*Žene Srebrenice*“ Tuzla. BOSFAM je predao jastučice općini Tuzla, a oni udruženju „*Žene Srebrenica*“ i tako je nastavljeno svakog 11. Jula, tražiti se istina pod sloganom: „*Istina nama, a kazna zločincima*“. Tada je pokrenut i „*Ćilim sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici*“. U

toku ove godine počela su iskopavanja mezara „*Pilica*“ što je u Hatidži pokrenulo još veću borbu.

Vrijedne Bošnjakinje su kroz ovaj projekat i narednih godina ispunjavale svoju ljubav, čežnju i najljepše godine svoga života koje su provele sa svojim najmilijim i u ove ćilime su utkale sva svoja sjećanja. Hatidžin život iz godine u godinu se svodio samo na iščekivanje hoće li se pojaviti vijest o njenim sinovima ili će se oni lično pojaviti. Iz godine u godinu, a što je protkano i kroz sljedeća poglavlja svih navedenih godina vodila je se opsežna evidencija o umrlim i nestalim. Pa tako je prikazano u poglavlju iz **1997.** godine da su žene Srebrenice dvadeset četiri sata dnevno bile aktivne u traženju načina kako da pronađu svoje najmilije. Održavali su se protesti i ove navedene, a i svake naredne godine, borile su se na svaki mogući način, a posebno majka Hatidža da dopru do svijesti žena i građana.

Hatidža je posle mjesta Hrvata kod Lukavca u **1998.** godini se preselila u Vogošću i sve do povratka svog u Srebrenicu, nastavila je aktivno raditi u traženju nestalih osoba zajedno sa Fadilom Memišević, predsjednicom društva za ugrožene narode. Već **1999.** godine Hatidža je otišla u Srebrenicu sa grupom žena Srebreničanki i tada je obišla „*svoju oduzetu kuću*“. Godine **2000.** Hatidža je sprovodila aktivnosti u nastanku i izgradnji memorijalnog centra. U ovoj godini Hatidža je posjetila i Bratunac. Hatidža je krajem maja 2000. godine dobila nagradu Društva za ugrožene narode – Internacional „Victor Gollanz“ za neumoran rad u otkrivanju istine o sudbini preko 10. 000 nestalih muškaraca Srebrenice. U toku ove godine počeli su s radom ICMP timovi za prikupljanje uzoraka krvi za DNK analizu ispred Međunarodne komisije za nestale osobe. I u šestoj godini od pada Srebrenice još uvijek se radilo na identifikaciji posmrtnih ostataka. U **2001.** godini je osnovana fondacija „*Srebrenica – Potočari*“ odlukom visokog predstavnika Wolfganga Petriča. Iz godine u godinu postavljalo je se pitanje kako pronaći 10.000 ljudi koji su se vodili kao nestali?! U **2002.** godini u životu Hatidže Mehmedović se dešava veliki preokret jer njena želja za povratkom u Srebrenicu je napokon ostvarena. Nakon teške i mučne borbe vratila se na svoje imanje, ali ništa više nije bilo isto. Ovdje se pojavljuje još jedna dobra crta plemenite Hatidže koja se ogleda u tome da je bolesnu komšinicu, srpkinju po imenu Zora posjećivala često u njenom domu da joj pomogne i olakša. Ovakvo djelo može učiniti samo jedna čista bošnjačka duša kao što je Hatidža Mehmedović. Po povratku u Srebrenicu Hatidža je osnovala udruženje „*Srebreničke majke*“ . Što se tiče **2003.** godine u Srebrenici je tada održana prva dženaza za ukupno 600 žrtava u Potočarima. I u **2004.** godini Hatidža je nastavila obilaziti povratnike i u najudaljenijim selima srebreničke

općine. Kroz sve to je bila protkana briga za preživjele muške članove porodice. U **2005.** godini je prikazano evociranje Hatidžinih uspomena iz djetinjstva i nominovanje majke Hatidže za Nobelovu nagradu za mir **2005.** godine. Hatidža je bila uzor mnogim Srebreničankama, što se vidi kroz cjelokupnu knjigu. Ove godine je počelo i organizovanje Marša mira. Cilj održavanja *Marša mira* jeste odavanje počasti žrtvama i podsjećanje na stravični zločin. Što se tiče **2006.** godine, vidimo u knjizi da je Hatidža očekivala i iščekivala pomak u traženju nestalih, nije odustajala od borbe, bilo je izraženo nezadovoljstvo povodom čina odlikovanja pripadnika holandskog bataljona. U **2007.** godini, prikazano je učešće Hatidžino na Okruglom stolu povodom načina identificiranja metodom podudarnosti DNK. Tada je nekako vidjela da ima pomaka i nade u traženju nestalih žrtava. U novembru 2007. godine došao je kraj Hatidžinoj neizvjesnosti jer su u masovnoj grobnici u Liplju kod Zvornika pronašli manji dio skeleta njenog muža, a u masovnoj grobnici „*Pilica*“ skelet jednog od njenih sinova. Pronađeno je kompletno tijelo njenog djeteta i nedostajao je samo mali prst lijeve ruke. Godine **2008.** dobile su priznanje *Potočarske povelje* Srebreničke majke. Godine **2009.** Hatidža se privikava na život sa svojim ranama. Po izjavi Nure Begović članice Udruženje građana „*Žene Srebrenice*“, Hatidža je dala svoj maksimum u prikupljanju potpisa za tužbu protiv tužiteljice Karle del Ponte koja je potpisala odluku o uništenju ovih dokumenata. Treba istaknuti da kada je riječ o grobnicama, Hatidža je bila prisutna prilikom otvaranja svake od njih. U ovoj godini Hatidža je posjetila i Haag. U **2010.** godini je prikazano u knjizi identifikovanje Hatidžinog sina Azmira, gdje su nađene samo dvije kosti od potkoljenica. Tuga velika...Posljednja iskra nade se ugasila u njenom srcu nadajući se da je bar jedan sin živ. Žalostilo je i to što nije pronađen kompletan skelet i što će ga na ovaj način morati zakopati. Godina **2011.** je prikazana ponovo kao evociranje uspomena Hatidže Mehmedović i bolnog sjećanja jedne majke. Pitala se: “Šta mi je ostalo od djece, govorila je tiho...” “Samo ova crvena sličuga, plastični mač, kliker šestoperac, ispisana školska sveska, teg ispred vrata i Lalino ime u betonu...” Također su prikazana izručenja i presude u BiH 2011. godini. Hatidža je zbog sporosti djelovanja Haškog tribunala i domaćih sudova, tražila da se pokene istraga protiv Karle del Ponte. U 2012. godini je prikazana Hatidžina reakcija na posjetu američkog ambasadora Patricka Moona Potočarima. Godina **2013.** je prikazana i akcenat je stavljen na tužbu policije RS protiv Hatidže Mehmedović. Sljedeća godina, **2014.** nam donosi informacije o Hatidžinom prisustvu u Memorijalnom centru pored njenih najbližih kojih više nema. U **2015.** godini je prikazana Hatidžina reakcija povodom hapšenja osam osumnjičenih za ratni zločin u Kravici u julu 1995. Godine **2016.** je prikazan dio Hatidžinog obraćanja javnosti povodom jednostranog proglašenja

9. Januara Dana RS. U **2017.** godini je prikazano Hatidžino gledanje na život, tuga, usamljenost ali i neumorna borba i neodustjanje. Prikazano je i da se Hatidža odazivala humanitarnim kampanjama koje su se odvijale i preko islamske zajednice s domaćom nevladinom humanitarnom organizacijom MFS-EMMAUS u prikupljanju pomoći narodu Sirije. Prikazana je i neumorna borba za Srebrenicu i ponos majke Hatidže svojim rodnim mjestom i svojim narodom. U ovoj godini je izrečena i presuda Ratku Mladiću koju je Hatidža prkomentarisala.

O svemu navedenom, autorica Esnefa ističe, da majka Hatidža nije šutila, opominjala i nikad nije prestala govoriti o genocidu pa sve do svoje smrti. A smrt je uslijedila 2018. godine. Hatidža je zadnje godine svog života provela u bolničkoj postelji što je i prikazano u poglavlju 2018. godine u ovoj knjizi. Čak i u bolesti bila je dostojanstvena, izdržljiva i dobra. Po izlasku iz bolnice ponovo je bila u svojoj kući u potkrovlju gdje je bio namijenjen prostor za njene sinove, a posle toga kao da se oprostila, otišla u Sarajevo i preminula 22. 7. 2018. godine. Dženaza namaz je se obavila 25. 7. 2018. godine ispred čaršijske džamije u Srebrenici.

Iz svega navedenog možemo zaključiti, a to je napisano i u knjizi i istaknuto na dženazi da je Hatidža, dostojanstvena heroina, istinski je uzor svim borcima za ljudska prava, ali i primjer kako se nakon pregoleme tuge može sačuvati zdrav razum i srce otvoreno za sve ljude.

Ovu knjigu preporučujemo čitaocima da pročitaju, jer svaka stranica je izuzetno vrijedna i kao još jedna opomena svima:“ Da se ne zaboravi i da se ne ponovi!“

Prikaz ću završiti citatom iz poeme „*Hatidža majka Srebreničanka*“, koji glasi:

*„ A ja,
Majka Hatidža Srebreničanka,
Učim i dovim: Spasi nas od zlotvora, krvnika i potvora
Spasi nam Bosnu šehidsku rosnu i prkosnu
Neka moja suza s moga lica bude dova da se nikada i
nikome ne ponovi Srebrenica. Amin!“*